

K filosofickým předpokladům profesní etiky (pojmové a koncepční zamyšlení)

Autor: Petr Nesvadba

Abstract

To the philosophical prerequisites of professional ethics (terminological and conceptual reflection). – The author examines the very basis of the ethical questioning, which are the terms “ethics”, “morals” and “morality”. Based on the comparison of selected texts from the field of professional ethics, he points to a lack of clarity and considerable flexibility in the interpretation and use of these concepts. In the critical reflection, he also challenges the obviousness of the notion “profession” and reconstructs the philosophical assumptions of its meaning in the context of the development of European thinking. The text carries on to the formulation of his own concept of fundamental ethical terminology and proposes a deeper understanding of professional ethics as the internal claim of each profession and as a reference to the human dimension of public space.

Keywords: ethics, morals, morality, profession, professional ethics

Klíčová slova: etika, morálka, mravnost, profese, profesní etika

Žádná sféra veřejného prostoru si dnes nedovolí ignorovat etický rozměr svého počínání. Tedy alespoň teoreticky. Zpracovávání a implementace etických kodexů se stalo povinností, ba takřka „módou“ všude, ať pohlédneme do světa podnikání, reklamy, bezpečnostních sborů, medicíny nebo sportu, ba i politiky. V našem veřejném prostoru domácněly pojmy „etika“, „mravnost“ a „morálka“ a staly se nezbytnými „stavebními kameny“ diskursu vědeckého, publicistického, ale i všeobecně-občanského. Jsou z nich jakési moderní „mantry“, rubem jejichž nadužívání bývá – bohužel – časté obsahové vyprazdňování a stále méně zřetelný reálný podíl na hodnotově a normativně exponovaném chování institucí i jednotlivců.

Smyslem tohoto zamyšlení je návrat ke zdánlivě „samozřejmému“, totiž pokus o kritickou reflexi pojmů „profese“ i „etika“ a o nastínění otázek, které jsou s ní neoddelitelně spjaty.

A. Problém nejasnosti výchozích pojmů

Nehodlám provázet čtenáře obsáhlými výňatky z nejrůznějších učebnic profesní etiky, příruček a metodických materiálů, jimiž je náš trh bohatě zásoben. Dovolím si jen několik shrnujících poznámek, jež by měly posloužit jako východisko slíbené reflexe.

a) Nebývá – bohužel – zvykem, že by si autoři učených pojednání příliš „lámali hlavu“ bližším zkoumáním, k čemu vlastně poukazuje pojem „**profese**“. Někdy je v jejich textech tento pojem používán, ale bez bližšího objasnění (patrně vycházejí z předpokladu jeho

samozřejmosti),¹ někdy – což je ještě více znepokojující – je pojem „profese“ použit v názvu publikace, ale v samotném textu se pak již vůbec nevyskytne.²

Jsou autoři, kteří se alespoň snaží odlišit pojmy „zaměstnání“ a „profese“ („povolání“). Zuzana Herzogová například specifikuje profesi následujícími znaky:

- vykonavatel profese si musí osvojit zcela specifické odborné vědomosti, znalosti a dovednosti (stručně řečeno: kompetence),
- existuje státem garantovaný systém, zaměřený na poskytování odborného vzdělání v rámci dané profese i na regulaci jeho standardní úrovně,
- jsou stanoveny konkrétní normativní nároky a očekávání, která jsou vnitřně spjata s odbornou přípravou,
- existuje profesní organizace, která reprezentuje profesi navenek a která disponuje mechanismy, jimiž lze usměrňovat chování a jednání příslušníků profese,
- jsou vytvořeny etické regulativy dané profese (profesní etika, etický kodex),
- profesní skupinu charakterizuje vysoká míra kolektivní morální odpovědnosti, která je nedělitelná, a jejíž závaznost si musí uvědomit každý příslušník, vykonávající svoji činnost v jejím rámci.³

Buďme vděční za tento ojedinělý pokus, neboť autoři rozličných pojednání o profesních etikách zpravidla odkazují chápání nároků, k nimž poukazuje pojem „profese“, do amorfnní a pojmově neuchopitelné oblasti **intuice**. Prostě předpokládají, že každý člověk „tak nějak ví“, co je profese... Důsledkem začasné bývá ztotožnění „profesní etiky“ s „**pracovní morálkou**“; nahlédne-li laskavý čtenář do internetových stránek a vyhledá nejrůznější etické kodexy, které jsou tam publikovány, záhy postřehne, že mnohé z nich nejsou skutečnými „kodexy cti“, nýbrž spíše jde o přehledy zásad pracovní morálky či dokonce o zestručněné popisy pracovní činnosti v dané organizaci...

b) Velice problematická je neujasněnost v užívání pojmů „**etika**“, „**mravnost**“ a „**morálka**“. Opět bez nároku na vyčerpávající přehled si dovoluji naznačit stávající přístupy. Někteří autoři rozlišení uvedených pojmů vůbec neřeší; buď užívají jen jednoho či dvou (bez vysvětlení vzájemného vztahu), nebo jich užívají prostě jako synonym. Pro příklad uveďme knihu Mela Thompsona, v níž se konstatuje, že etika je vědní disciplína, která „se zabývá normami lidského chování, rozhodnutími, která lidé činí, a způsoby, jimiž svou volbu odůvodňují.“⁴ Jiné pojmy autor ve svém textu nepotřebuje. Josef Dolista rovněž vystačí s pojmem „etika“ a když se v jeho učebnici náhle „vynoří“ pojem „mravního zákona“, ponechá plně na čtenáři, do jaké souvztažnosti k pojmu „etiky“ si jej uvede.⁵

Hojně využívaná studie A. Anzenbachera užívá v drtivé převaze pouze pojmu „mravnost“, „mravní“ apod., přičemž interpretací pojmu „morálky“ se jaksi „nezatěžuje“. Svědčí o tom například následující výňatek, v němž autor pod „mravním hodnocením“ chápe „prostý fakt, že *svému vlastnímu jednání a jednání druhých lidí připisujeme mravní hodnotu*. Lidské praxi se přikládá mravní význam. Hodnotíme (vlastní a cizí) jednání jako dobré nebo

¹ Srov. JANOTOVÁ, Helena. *Profesní etika*. Praha: Eurolex Bohemia, 2005.

² Srov. DOLISTA, Josef. *Profesní etika*. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií, 2007.

³ Srov. HERZOGOVÁ, Zuzana. *Policejní etika*. Praha: vlastním nákladem, 2003, s. 70.

⁴ THOMPSON, Mel. *Přehled etiky*. Praha: Portál, 2004, s. 27.

⁵ DOLISTA, Josef, *op. cit.*, s. 14.

špatné, chválíme je nebo káráme, schvalujeme nebo odmítáme. Ale posuzujeme mravně i *osoby*. Říkáme, že jsou dobré nebo špatné, mravné nebo nemravné, svědomité nebo nesvědomité. Naše morální hodnocení se konečně týká i *sociálních útvarů*...“⁶

V některých publikacích, zakládajících své zkoumání výlučně na pojmu „etiky“, se sice občas jiné pojmy vyskytnou, autoři si však obvykle nečiní starosti s interpretací jejich vzájemné souvislosti. Například ve zmíněné publikaci H. Janotové a kol. je náhle zařazena podkapitola o vztahu práva a morálky, ač o obsahu pojmu „morálky“ se čtenář doposud nedozvěděl nic.⁷ Anna Remišová pro změnu operuje pouze pojmy „etika“ a „morálka“, o existenci pojmu „mravnost“ se zmiňuje pouze na jednom jediném místě a nelze říci, že by čtenáři výklad pojmu „mravnost“ právě usnadnila: „...*morálkou* sa rozumie normatívna regulácia správania ľuďí, ich mravy, predstavy o dobre a zle, ich reálny morálny svet, *etikou* veda skúmajúca morálku.“⁸

Někteří autoři si s diferenciací pojmů práci dávají. Jenže vzniká jiný problém – že jejich interpretace není v humanitních vědách nikterak ustálena a je – dá se říci – tedy do značné míry libovolná. Pro ilustraci uveďme čtyři publikace. V té první její autor W. Huber tvrdí, že „morálku ztotožňujeme s tím, co je správné, zatímco etiku s tím, co je dobré“.⁹ V této interpretaci (původně pocházející z pera Jürgena Habermase) se morálním soudům připisuje normativní charakter, zatímco soudům etickým charakter hodnotící. Pozice Jana Sokola je ovšem jiná: v jedné ze svých posledních knih doporučuje „rozlišovat mezi 1. společným *mravem*, 2. individuální *morálkou* a 3. *etikou* jako „hledáním nejlepšího“.“¹⁰ V uvedeném pojetí tedy pojem „morálka“ odkazuje nikoli k širšímu sociálnímu kontextu, nýbrž k osobnímu hodnotovému založení jedince, zatímco ke společenské „objednávce“ poukazuje pojem „mravnosti“; pojem „etika“ má pak význam „směřování k ideji“. K Sokolově interpretaci uvedených klíčových kategorií se kloníme i my (spolu s řadou dalších autorů).¹¹

Autoři třetí publikace, zabývající se manažerskou etikou, operují všemi třemi pojmy, nicméně nejsme si jisti, zda čtenář porozumí jejich vzájemným vztahům, čte-li kupř.: „Pro vlastní pojetí etiky má bezprostřední význam pojetí *étosu* jako mravnosti, smýšlení, postoje. Nejde proto o pouhý popis zvyků a obyčejů, ale vědomí hodnoty morálního smýšlení a chování.“¹² A o stránku dál se problém s pojmovými vymezeními zkomplikuje ještě víc: „*Morálka* nebo také *deskriptivní etika*, která popisuje současný stav a představuje první stupeň vědeckého poznání.“¹³

Poslední text, který sledujeme, se zabývá právním myšlením; jeho autor Jan Pinz rovněž – podle mého soudu – nepřispívá ke konzistentní interpretaci základních etických kategorií, čteme-li u něho: „*Morálka Židů* byla vybudována na božských příkazech jako pravidla nucená, neboli soustava heteronomních pravidel chování, tedy *morales*. Mravnost

⁶ ANZENBACHER, Arno. *Úvod do etiky*. Praha: Academia, 1994, s. 14 (zvýraznil A. A.).

⁷ Srov. JANOTOVÁ, Helena, *op. cit.*, s. 54.

⁸ REMIŠOVÁ, Anna. *Etika a ekonomika*. Bratislava: Kalligram, 2011, s. 23 (zvýraznila autorka).

⁹ HUBER, Wolfgang. *Etika. Základní otázky života*. Praha: Vyšehrad, 2016, s. 21.

¹⁰ SOKOL, Jan. *Etika a život*. Praha: Vyšehrad, 2010, s. 69 (zvýraznil J. S.).

¹¹ Jako příklad uveďme publikaci HARVÁNEK, Jaromír a kol. *Teorie práva*. Brno: MU, 2004, s. 24–28.

¹² BLÁHA, Jiří, DYTRT, Zdenek. *Manažerská etika*. Praha: Management Press, 2003, s. 15.

¹³ *Ibid.*, s. 16 (zvýraznili J. B. a Z. D.).

Řeků vycházela z přirozených základů, spočívala ve svobodné vůli. Byla to pravidla svobodná, neboli soustava autonomních pravidel chování, tedy *mores*.¹⁴

c) Neobyčejně závažným problémem je zjednodušování a zužování samotné definice „**profesní etiky**“. Nejobvyklejším způsobem jejího vymezení je **vymezení funkcionální**, a to jak směrem „**ven**“ (do veřejného prostoru), tak i směrem „**dovnitř**“ (do nitra profesního společenství). Pregnantně to je zformulováno například v publikaci Heleny Janotové a kol., kde se uvádí, že profesní etiky „si dávají za cíl zabezpečit ve vztahu ke svým klientům i k široké veřejnosti takovou úroveň profesionálního chování, která bude vzbuzovat všeobecnou důvěru a dobré jméno dané profese a jejích realizátorů. Kromě toho, profesní etika umožňuje každému členu profesní skupiny ve vztahu k sobě samému být jakýmsi prostředkem sebekontroly, sebereflexe a samoregulace vlastního chování.“¹⁵

Profesní etika bývá nejčastěji definována jako **soustava vybraných hodnot, norem, principů a povinností, jejichž posláním je přispívat k formování specifického typu chování, rozhodování a jednání, žádoucího pro danou profesi**. Tento pojem je úzce spjat s pojmem „aplikovaná etika“, jímž se rozumí označení pro rozmanité specifické oblasti, do nichž vstupuje etické tázání a problematizuje je v souladu s narůstajícími a diferencujícími se požadavky společenského života, ekonomiky, politiky, kultury, vědy, vztahů společnosti k přírodě apod. Stále častěji bývá proto tohoto pojmu užíváno spíše v plurálu („aplikované etiky“ či „praktické etiky“), čímž je míněno právě „vztahování mravní problematiky na specifické oblasti profesionální praxe“.¹⁶

Soustava profesní etiky – ať již v jakémkoli povolání – by měla zahrnovat rozhodující etické hodnoty a normy, na nichž stojí smysluplnost a společenská zakotvenost dané profese, tyto hodnoty i normy zdůvodňovat (ospravedlňovat, legitimovat) a hledat efektivní cesty, jak zajistit jejich dodržování. U některých profesí se tak činí – mimo jiné – formou tzv. etických kodexů.

Nastíněné pojetí profesní etiky považujeme za nepřipustně **zjednodušující** a ve svých důsledcích **nebezpečné**. Je založeno na **chybných předpokladech**:

- a) Na předpokladu, že etika je jakýmsi „**doplňkem**“ či „**přívěskem**“ **úzce chápané „profesionality“ (chápané spíše jako „ryzí odbornost“)**. Něčím, co je jí tedy vnější a co do ní může (resp. mělo by) být „implementováno“ jako jakýsi „pořádací faktor“.
- b) Obsahem takto pojímané profesní etiky je **instrumentárium „hotových pravd“**. Neboli: jde o to, naučit adepta předem jasným **odpovědím** na předem jasné otázky.
- c) Na předchozím předpokladu je stavěno zařazování **etické přípravy jako jednoho z předmětů** v rámci rozličných profesních školení, kurzů a metodických zaměstnání, v němž se budoucí „profesionálové“ mají „**naučit**“, jak se „správně chovat“. Je velkým úspěchem, podaří-li se v rámci takovéto „profesní přípravy“ vybojovat pro etický rozměr **rovnocenné místo** s „odbornými předměty“!

¹⁴ PINZ, Jan. *Úvod do právního myšlení a státovědy*. Praha – Nymburk: O.P.S., 2006, s. 100.

¹⁵ JANOTOVÁ, Helena, *op. cit.*, s. 9.

¹⁶ Srov. např. HERZOGOVÁ, Zuzana, *op. cit.*, s. 45.

d) V rámci uvedeného konceptu je profesní etika **redukována na deontologii**. Tento pojem má nepochybně svoji legitimní platnost, nicméně chápán odtrženě od aspektu **axiologického** (tedy od hlubšího hodnotového zakotvení a zdůvodnění profese) snadno „sklouzne“ k takovému pojetí, které chápe profesní etiku jako pouhý apel na určitou vnější podobu chování a jednání, sankcionovaného systémem odměn a trestů.

B. Pokus o kritickou reflexi I: co je „profese“?

Zamysleme se na chvíli nad pojmem „**profese**“. Jeho základ pochází z latinského „profiteor“, což znamená „mluvit“, „hlásat“, „veřejně tvrdit“. Nelze si ihned nevybavit i jiný pojem, který je na místě: pojem „**povolání**“! David Krámský v této souvislosti upozorňuje na naléhavou myšlenku francouzského filosofa Jacquese Derridy, že již sama idea „povolání“ bytostně předpokládá, že „za znalostí, dovedností a kompetencí se vyskytuje angažovanost a ‚přísežná odpovědnost‘. To jest taková odpovědnost, která ‚jednou odpřísáhnuta zavazuje nositele k tomu, aby vydal počet před nějakou instancí“.¹⁷ Událost, která se v takovémto aktu utváří, tedy závisí jen a pouze na jednom jediném aktuálně vysloveném slibu; každá modalita je zde vždy nejen nebezpečná, ale také vzhledem k věci neoprávněná.

Jednání, které má charakter závazku, nazývá Derrida „**vyznáním**“. Profesionál je člověk, který veřejně dosvědčuje, manifestuje své porozumění smyslu toho, co činí. Řečeno Derridovými slovy: „Vyznávat znamená zavázat se převzetím jisté zodpovědnosti. ‚Učinit vyznání‘ znamená hlasitě vyhlásit, čemu člověk věří, co chce, a požadovat přitom po druhém, aby tomuto vyhlášení věřil jako čestnému slovu. Trvám na této performativní hodnotě vyhlášení, které vyznává tím, že slibuje.“¹⁸ Vyznání je tedy onou substancí, která činí určitou práci povoláním!

„Profese“ jako taková vůbec neznamená pouhé „vykonávání práce za plat“, nýbrž je to zcela **specifický způsob lidského „pobývání ve světě“**. Ano, každý z nás pobývá ve světě v řadě rovin – ekonomické, politické, sociální, kulturní, etnické, náboženské apod. „Profesní pobývání“ – podle mého soudu – poukazuje k tomu, že člověk (lékař, učitel, policista apod.) se cítí být „k něčemu povolán“ – a sice k tomu, že **porozuměl hlubokému smyslu činnosti, kterou vykonává**, k tomu, že **chápe odpovědnost**, která je s ní spjata, a slibuje (či dokonce přísahá), že **je připraven tuto odpovědnost naplnit**. Vykonávat profesi tedy v žádném případě neznamená pouhý poukaz k tomu, že budu „momentálně nějak dělat svoji práci“! „Profese“ předpokládá, že za určitými znalostmi a dovednostmi se skrývá **celostní angažovanost člověka**, beroucího na sebe závazek, který proniká celou jeho bytostí a vede (nebo by měl vést) k vytváření **řádu vnitřní i vnější odpovědnosti**.

Úmyslně hovořím o **řádu dvojí odpovědnosti**. Autorita a věrohodnost lékaře, učitele, policisty by totiž měla vyvěrat z dvojího „pramene“ – **z role** (v níž zastupuje „cosi vnějšího“, tj. demokratický právní stát), ale i **z osobnosti** (v níž by měla být angažována individuální hierarchie hodnot, charakter, čest a svědomí). Jedno bez druhého by bylo málo! Akcent na pouhou vnější odpovědnost (bez vnitřního přijetí) by znamenal spoléhání na účinnost právních norem a interních aktů řízení a na implementaci kodexového přístupu do podoby sady kázeňských opatření; akcent na pouhou vnitřní odpovědnost by znamenal přílišné

¹⁷ KRÁMSKÝ, David. *O povaze humanitních věd*. Liberec: Nakladatelství Bor, 2008, s. 73.

¹⁸ DERRIDA, Jacques. Budoucnost profese aneb Universita bez podmínky (co by v budoucnu mohlo nastat díky „humanitním studiím“). *Filosofický časopis*, 2001, roč. 49, č. 6, s. 899–930.

spoléhání na autonomii svědomí a subjektivní úsudek. Cílem pro nás musí být **setkání obojího!**

Jistě, každý z nás ve svém každodenním „životním pohybu“ střídá desítky a desítky rolí a každá z nich má svůj vlastní rozměr odpovědnosti, který se musíme (ve vlastním zájmu) učít identifikovat a naplňovat; **odpovědnost profesní** je však přesto zcela zvláštního druhu! Člověk, který se nějakým konkrétním způsobem cítí „být povolán“ (např. být učitelem, lékařem, policistou), se **zavazuje slibem (přísahou)**, že se cítí být v dané věci **angažován** – tedy nikoli pouze to, že ji „momentálně nějak vykonává“, nýbrž že s ní „byťstně splývá“, je zakotven v její nejhlubší smysluplnosti – a **proto** je připraven **splnit vůči ní svoji odpovědnost**. Obojí (angažovanost i odpovědnost) je neoddělitelně spjata a nemůže se vyskytovat odděleně!

Nikoli náhodou předpokládá vstup do profese slib nebo přísahu, a to před svědky – tedy veřejně. Angažovanost v určité profesi vstupuje totiž člověk **do veřejného prostoru**, kde se vztahuje k rozličným sociálním skupinám, vrstvám, ba k celé společnosti jako celku; a to nikoli stávající, nýbrž – v jistém smyslu – vstupuje i do interakce s předky a potomky! Ne náhodou mluví David Krámský o profesi jako svého druhu „vyznání víry“!¹⁹

Společnost vskutku není mechanickým součtem vyskytujících se jednotlivců; je spíše půdou jejich „zjevování“, souvislostí jejich „přebývání“ – a sféra „sociálního“ je místem setkávání s druhými při společném interpretování a sdílení významů věcí. Ani obec není jednou provždy danou soustavou právních, politických, ekonomických, kulturních a jiných institucí, norem apod., nýbrž neustálým a nikdy nekončícím **procesem tvorby možností** pro to, aby členové této obce vskutku cítili, prožívali, chápali a realizovali sami sebe v rovině „my“. Aby v sobě mohli objevovat a uskutečňovat dimenzi „pro druhého“. Aby neustále vznikala a odkrývala se **společná zkušenost** tohoto společenství, této polis, a skrze ně se toto společenství znovu a znovu **re-konstruovalo**. Autentické „sociální“, jak upozorňuje Ivan Blecha, je „především místem setkání s druhým u *společně sdílené věci*“.²⁰

Rozlišení sféry soukromé („oikos“) a sféry veřejné („polis“) je nesmírně důležitým dědictvím antického řeckého myšlení. Zatímco „domov“ je prostředím, v němž existuje přísně daná dělba (a hierarchie) sociálních rolí, v němž by měla dominovat jistota, samozřejmost a neproblematičnost, „obec“ je naopak půdou nesamozřejmého, výzvou k dynamickému střídání rolí v rámci výchozí (občanské) rovnosti, je příležitostí k rivalitě („polemos“) v rámci nejistého! Zdeněk Pinc výstižně shrnuje: „Agora je místem, kde může být člověk viděn, kde se může zaskvět ve světle svých individuálních kvalit. Agora je místem, kde se uplatňují doxai, jednotlivá mínění, zatímco rodina je sférou soukromí, sférou privátní, do které vidět není a ani nemá být.“²¹

Profese je právě takové „vykročení na agoru“! Proto vyžaduje jiný typ přípravy, než pouze „naukový“, vědomostní; jeho fundament musí být **filosofický**, neboť filosofie byla – v antickém Řecku – „projektována“ právě jakožto „hledání pravdy“, problematizace „samozřejmého“! **Sókratés** – řečeno slovy Jana Patočky – stojí v základech západního modelu racionality především z toho důvodu, že „jeho cesta je **vnitřní obnova**; vnitřní

¹⁹ KRÁMSKÝ, David, *op. cit.*, s. 73.

²⁰ BLECHA, Ivan. *Proměny fenomenologie*. Praha: Triton, 2007, s. 279 (zvýraznil I. B.).

²¹ SOKOL, Jan, PINC, Zdeněk. *Antropologie a etika*. Praha: Triton, 2003, s. 85.

obnovou mu však není moralistická banalita, nýbrž **otázka**; jemu **nejde o pouhý úspěch, nýbrž o smysl**, a ten předpokládá názor smyslu, pochopení.²² Sókratova dialogická metoda zakládá tradiční evropské „hledání logu“ nikoli tím, že by formulovala pravdu, či dokonce učila pravdě; Sókratés je burcující právě tím, že před kritický zrak vědomé reflexe přivádí nevědomost. Teprve „vědomí nevědomosti“ může být pramenem radikálního tázání, a také začátkem cesty k pravému vědění – chápanému a uskutečňovanému nikoli jako „techné“, nýbrž jako „areté“.

„Filosofie se děje v otázkách, je uměním položit v pravý čas vhodnou otázku,“ formuluje příhodně Zdeněk Kratochvíl jeden z postulátů zrodu řeckého – a tím vůbec západního – myšlení.²³ Ano, sókratovské „**techné maieutiké**“ („porodnické umění“) by mělo být osou všech aktivit, provázejících „probouzení“ identity. Ta není něčím, co mohu „získat“, nýbrž **ustavuje se**, a ustavovat se může jen **v zápase otázek a odpovědí!** Jest třeba **péče!** O co? „Paideia“ – podle starořeckého konceptu, z něhož vycházíme –, je „péče o náležité uspořádání duše“.²⁴ Cílem „profesní přípravy“ tedy není formovat u adepta profese postoj „vědoucího“ (toho, kdo je „vybaven“ znalostmi, jakousi „kuchařkou“ hotových „receptů“), ale právě naopak: **postoj „nevědoucího“**, tj. nehotového, plného otázek, ale chtějícího porozumět a konat. Takovýto postoj není přitom v žádném případě postojem pasívním; naopak, je to aktivní připravenost na základě problematizující aktivní angažovanosti v situaci!

C. Pokus o kritickou reflexi II: Co je „mravnost“, „morálka“ a „etika“?

Bez nároku na vyčerpávající podobu, natož univerzální platnost, se pokusím zformulovat určitý koncept obsahu výše uvedených pojmů.

Mravnost navrhuji chápat jako označení pro historicky daný soubor hodnot, principů, norem a ideálů, který specifikuje, **co je „dobré“ pro určitou sociální skupinu (komunitu, společenství či společnost jako takovou)**. Jedinec v procesu socializace tyto předpoklady kriticky reflektuje a (neopakovatelným způsobem) internalizuje, a ve svých morálních soudech, morálních volbách a morálních skutcích rozhoduje o tom, zda a v jaké podobě bude v dané situaci aplikovat určitý pojem, soud, algoritmus chování či jednání, jenž ve své mysli spojuje s tou kterou konkrétní životní situací. Jan Sokol konstatuje: „Společný mrav je tedy souhrn naučených kulturních vzorců jednání a chování, k němuž společnost všechny své členy více nebo méně razantně vede.“²⁵

Jedná se tedy o určitou (hodnotovou i normativní) společenskou „**objednávku**“, spojenou i s konkrétními sankcemi, které buď potvrzují (odměňují), nebo vyvracejí (trestají), zda je chování jedince (sociální skupiny) s tímto „**očekáváním**“ konformní.

Morálkou lze – v tomto smyslu – rozumět označení pro **vnitřní (subjektivní) nárok na morálně hodnotné konání jedince**, který odpovídá jeho specifickému způsobu myšlení, prožívání a cítění, jeho vlastní hodnotové a normativní hierarchii. Byť vnitřní morální relace vznikají samozřejmě v kontextech (sdíleného nebo odmítaného) lidství (tj. v procesech internalizace sociálních vzorců), nelze opomíjet jejich relativní autonomii. Vynikající norská

²² PATOČKA, Jan. *Sókratés*. Praha: SPN, 1991, s. 84 (zvýraznil P. N.).

²³ KRATOCHVÍL, Zdeněk. *Výchova, zřejmost, vědomí*. Praha: Nakladatelství Herrmann a synové, 1995, s. 17.

²⁴ *Ibid.*, s. 28.

²⁵ SOKOL, Jan. *Etika a život*, s. 68.

autorská dvojice Henriksen a Vetlesen právem upozorňuje: „Dospělá osoba je plně rozvinutý subjekt v morálním smyslu: je **nositelem odpovědnosti a dárce péče**.“²⁶

Ve svých morálních soudech, morálních volbách a morálních skutcích rozhodujeme tedy o tom, zda a v jaké podobě budeme v dané situaci aplikovat určitý pojem, soud, algoritmus chování či jednání, jež ve své mysli spojujeme s tou kterou konkrétní životní (v našem případě profesní) situací. Tyto pojmy, soudy a vzorce jsou většinou kolektivně vypracované, tradicí vyzkoušené (tedy „osvědčené“) a jedinec je internalizuje v průběhu své socializace v sociálním prostředí, v němž se odehrává jeho „životní pohyb“. Morální chování a jednání člověka je sankcionováno výlučně jeho **svědomím**.

Etiku by, myslím, bylo nosné chápat jako typ postoje ke světu, který se **rodí z otázky, z problematizace zdánlivě samozřejmého**. Na rozdíl od morálky či mravnosti, které formulují oznamovací nebo rozkazovací věty (například: „Nezabíješ!“), etika – jak konstatuje Jan Sokol – začíná **otázkou**: „Proč nemám zabíjet?“²⁷ Etika je proto vždy – svého druhu – zpochybněním všech stávajících modelů, soudů a hodnot, je něčím, co člověk neopakovatelně volí v nekonečné odpovědnosti za sebe i za druhé. Na jiném místě Jan Sokol výstižně shrnuje: „Morálka je ‚pozitivní‘ a jasně říká, co má a nemá být. Naproti tomu etika se vždycky ptá proč.“²⁸

Etický postoj je tedy specifickým (protože přesažným) **tázáním po smyslu a hledáním toho, co „býti má“**. „Tak se v lidském myšlení ustavuje nová důležitá oblast, oblast hledání dobrého a ‚nejlepšího‘ jednání, jež se tradičně nazývá etika.“²⁹ V tomto smyslu znamená proto zaujetí etického postoje vždy i **dramatickou volbu** jedinečného způsobu souzení, hodnocení, chování či jednání, který vyplývá z neopakovatelného porozumění dané situaci a jejím morálním kontextům.

D. Pokus o kritickou reflexi III: Profesní etika jako odkrývání poukazů a „probouzení k otázce“

Etika se vždy **„děje“** v konkrétních, každodenních mezilidských vztazích, svým založením však **přesahuje** jak potřeby, zájmy, postoje a cíle jednotlivce, tak jeho sociální skupiny. Podle hlubokého přesvědčení Emmanuela Lévinase „etika je optika, způsob vidění skutečnosti; ale ‚vidění‘ bez obrazu, zbavené synoptických kvalit, které objektivizují a totalizují vidění, vztah nebo intencionalita zcela jiného typu“.³⁰

Podle mého názoru proto **profesní etika** není „přednášení o něčem“ nebo „učení se něčemu“; snad bychom ji mohli „vystopovat“ v následujících „dotecích“:

- je to **tázání po smyslu dané profese** (tj. zvýznamňování světa, odkrývání jeho „poukazů“, naslouchání a rozumění,
- je to **přesah** od toho, „co jest“, k tomu, co „býti má“, tj. trpělivé a dlouhodobé budování „mostu“ mezi námi a ostatními lidmi, věcmi a situacemi,

²⁶ HENRIKSEN, Jan-Olav, VETLESEN, Arne Johan. *Blízke a vzdálené*. Brno: Sdružení Podané ruce; Boskovice: Nakladatelství Albert, 2000, s. 52.

²⁷ SOKOL, Jan. *Malá filosofie člověka*. Praha: UK PedF, 1994, s. 42.

²⁸ *Ibid.*, s. 43.

²⁹ SOKOL, Jan. *Filosofická antropologie*. Praha: Portál, 2002, s. 190.

³⁰ LÉVINAS, Emmanuel. *Totalita a nekonečno*. Praha: OIKOYMENH, 1997, s. 11.

- je to **problematizace** zdánlivě „samozřejmého“, tj. neustálá kritika a zpochybňování své „pravdy“, jednoznačnosti svého postoje či přístupu, prolamování hranic sebestřednosti a učení se respektu k „jinému“,
- je to celoživotní **kultivace osobnosti příslušníka dané profese**, tj. „starost o duši“, péče o soubor morálních a mravních předpokladů k výkonu dané profese.³¹

V kontextu předchozích úvah rozumím tedy etikou **určitý způsob chápání a pěstování profese!** Jinak řečeno, **etika je způsob, kterak profese může (příp. by měla?) být**; je to způsob, spočívající ve zcela **určitém „rozumění světu“**, a sice takovém, který interpretuje situace, věci a osoby, s nimiž přichází do styku, na podkladě vnímání, prožívání a chápání jejich morálních a mravních kontextů. Žádná věc, člověk ani situace nám totiž nikdy nejsou dány izolovaně, nýbrž **v souvislostech**, v nichž jsou zasazeny, ať se nám to líbí nebo ne. Fenomenologové označují tyto souvislosti pojmem „**poukazy**“, psychologové by nejspíš použili výrazu „psychologické pole“. Ano, právě díky nim vnímáme věci jako uspořádané a svět vůči nám vystupuje jako smysluplný celek.

Z toho plyne důležitá okolnost, že tyto poukazy jsou jakýmsi „odkazováním věci“ na její kořeny, předpoklady, ale i na její další možnosti a perspektivy, jsou jakýmsi jejím „prodloužením“. A profesionál („povoláný“) je tedy ten, kdo je schopen **porozumět dané věci, člověku či situaci na pozadí co nejširšího spektra poukazů, odkrývat je jako otevřený systém, nikoli jako cosi jednou provždy daného, uzavřeného, hotového!**

Profesní etiku chápu tedy jako neustálou a soustavnou **kritickou reflexi hodnotového a normativního založení dané profese**, neustálé kladení otázek po jejím smyslu jako takové i po smyslu jednotlivých profesních situací; to vše „sub specie“ nejzazšího, transcendentního smyslu bytí vůbec. Profesní etika je nikdy nekončící proces morální a mravní kultivace osobnosti neboli „péče o duši“, jak to krásně vyjádřil Jan Patočka.³²

Takovéto východisko ovšem přímo **vylučuje pojetí profesní etiky „kuchařky hotových receptů“ na „jedině správné chování a jednání“**, nýbrž **zakládá ji jakožto soustavnou kultivaci morálního myšlení příslušníka dané profese, jako systematické rozvíjení kritické reflexe světa, druhých lidí i sebe sama!** Logicky dovozeno to pak znamená, oč by nám mělo jít v etické přípravě profesionála: **nikoli o to, naučit policistu předem daným otázkám a hotovým odpovědím na ně, nýbrž vzbudit v něm potřebu klást morální otázky**, a to sobě, druhým lidem, společností, a inspirovat tak vznik a utváření jakéhosi **řádu jeho vnitřní (a pak samozřejmě i vnější) odpovědnosti!**

Závěr

Předchozí text si kladl za cíl přesvědčit čtenáře, že etický postoj k profesi neznamená „vylovení“ kodifikovaného algoritmu chování a jednání z příručky; to možná (do jisté míry) jde např. při ohledávání místa činu, při definování skutkových podstat trestných činů apod., ale **v etice jde o rozevření prostoru odpovědnosti za lidskou stránku věci!** Slavný existenciální myslitel Gabriel Marcel oprávněně zdůraznil, že jediné „osobě je vlastní něčemu čelit. Z tohoto hlediska můžeme říci, že vůdčí ctností osoby je odvaha – zatímco ono *se* zdá se spíše místem všech úniků a útěků“.³³ Etický postoj, který dokáže zaujmout jen skutečný profesionál, začíná

³¹ Srov. NESVADBA, Petr. Profesní morálka, nebo profesní etika? Pokus o problematizaci „samozřejmých“ pojmů. *Bezpečnostní teorie a praxe. Periodikum PA ČR v Praze*. 2012, zvláštní číslo, s. 455–462.

³² Srov. PATOČKA, Jan, *op. cit.*, s. 126.

³³ MARCEL, Gabriel. *Přítomnost a nesmrtelnost*. Praha: Mladá fronta, 1998, s. 55 (zvýraznil G. M.).

tam, kde jedinec „otřásá“ **sebejistotou svého dosavadního způsobu prožívání, myšlení, chování a jednání** a hledá nové úhly pohledu, nové kontexty, nové podoby odpovědnosti za sebe i za druhé. Proto nelze žádnou profesní etiku budovat a rozvíjet bez dostatečně hluboké reflexe jejích filosofických předpokladů.

V případě profesní etiky jedná se totiž o specifický způsob „uchopování světa“, který bychom mohli nazvat „**probouzením k otázce**“ a který předpokládá:

- jistou míru „**poodstoupení**“ (Zdeněk Kratochvíl v této souvislosti výstižně hovoří o „ostychu“ – „aidós“, který vyjadřuje zdrženlivost vůči unáhlenému souzení a který je tedy „tou lidskou schopností, která sama zadržuje a zabraňuje, aniž by k tomu musela dostávat příkazy nebo návody“³⁴);
- **zdrženlivost** ve smyslu metodické i etické zásady zřeknutí se generálních soudů o tom, jak svět „je“ a respektování, že poznání je „pohyb k pravdě“;
- jistou „**nehotovost**“, tedy otevřenost a připravenost vůči různým řešením;
- hledání **legitimity** pro zcela určité „**zacházení se světem**“ – nikoli ovšem ve smyslu „techné“, nýbrž ve smyslu „**areté**“.

Profesní etika by měla být proto koncipována (ať v jakékoli profesi) takovým způsobem a takovými prostředky, aby byl dostatečný prostor pro zabránění dvěma extrémům:

- **přílišné abstraktnosti a neurčitosti**, kdy se pod pojem „profesní etika“ skryje pouhý výčet všeobjímajících morálních zásad a principů, čímž ovšem tyto zásady pozbudou na specifičnosti a zřetelnosti – a v důsledku tedy i na naléhavosti a vážnosti stanou se z nich nic neříkající klišé a fráze, přestanou být vymahatelnými a ztratí tudíž jakýkoli smysl pro konstituci dané profese;
- **přílišné konkrétnosti a přesnosti**, kdy se pod pojem profesní etiky skryje téměř veškerá činnost jedince vykonávajícího profesi (včetně pracovního režimu), čímž je jeho chování a jednání svázáno tolika nařízeními a předpisy, že nezůstane prostor pro jeho vlastní názor, rozhodování – a tudíž vůbec pro jeho svobodu.

Profesní etika má smysl jen tehdy, je-li současně určitá a současně neurčitá, a to v těch **správných proporcích**. Jen tehdy může napomáhat jak rozvoji dané profese, tak i rozvoji jedince, a může se stát účinným nástrojem boje proti profesionálním deformacím, rutině a šablonovitosti, které každé profesi samozřejmě hrozí.

³⁴ KRATOCHVÍL, Zdeněk, *op. cit.*, s. 84.

SEZNAM LITERATURY

- ANZENBACHER, Arno. *Úvod do etiky*. Praha: Academia, 1994. ISBN 80-200-0917-5.
- BLÁHA, Jiří, DYTRT, Zdenek. *Manažerská etika*. Praha: Management Press, 2003. ISBN 80-7261-084-8.
- BLECHA, Ivan. *Proměny fenomenologie*. Praha: Triton, 2007. ISBN 978-80-7254-938-2.
- ČINČERA, Jan. *Informační etika*. Brno: FF MU, 2002. ISBN 80-210-2981-1.
- DERRIDA, Jacques. Budoucnost profese aneb Universita bez podmínky (co by v budoucnu mohlo nastat díky „humanitním studiím“). *Filosofický časopis*, 2001, roč. 49, č. 6, s. 899–930. ISSN 0015-1831.
- DOLISTA, Josef. *Profesní etika*. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií, 2007. ISBN 978-80-86708-33-1.
- FIALA, Bohumil. *Podnikatelská etika*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2005. ISBN 80-244-1241-1.
- HANUŠ, Libor. *Právní argumentace nebo svévole*. Praha: Nakladatelství C. H. Beck, 2008. ISBN 978-80-7400-035-5.
- HARVÁNEK, Jaromír a kol. *Teorie práva*. Brno: MU, 2004. ISBN 80-210-3509-9.
- HAŠKOVCOVÁ, Helena. *Lékařská etika*. Praha: Galén, 1994. ISBN 80-85824-03-5.
- HENRIKSEN, Jan-Olav, VETLESEN, Arne Johan. *Blízké a vzdálené*. Brno: Sdružení Podané ruce; Boskovice: Nakladatelství Albert, 2000. ISBN 80-85834-85-5.
- HERZOGOVÁ, Zuzana. *Policejní etika*. Praha: vlastním nákladem, 2003. ISBN 80-238-9984-8.
- HODOVSKÝ, Ivan, SEDLÁK, Jiří. *Etika ve společnosti a v povoláních*. Olomouc: Univerzita Palackého, 1994. ISBN 80-7067-413-X.
- HUBER, Wolfgang. *Etika. Základní otázky života*. Praha: Vyšehrad, 2016. ISBN 978-80-7429-642-0.
- CHAPMAN, Richard Arnold (ed.). *Etika ve veřejné službě pro nové tisíciletí*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003. ISBN 80-86429-14-8.
- JANKOVSKÝ, Jiří. *Etika pro pomáhající profese*. Praha: Triton, 2003. ISBN 80-7254-329-6.
- JANOTOVÁ, Helena. *Profesní etika*. Praha: Eurolex Bohemia, 2005. ISBN 80-86861-42-2.

KIERKEGAARD, Søren. *Bázeň a chvění. Nemoc k smrti*. Praha: Svoboda-Libertas, 1993. ISBN 80-205-0360-9.

KOPŘIVA, Karel. *Lidský vztah jako součást profese*. Praha: Portál, 2013. ISBN 978-80-262-0528-9.

KORENÝ, Peter. *Vybrané kapitoly z etiky pre policajtov*. Bratislava: APZ SR, 1999. ISBN 80-8054-122-1.

KOŘENEK, Josef. *Lékařská etika*. Praha: Triton, 2002. ISBN 80-7254-235-4.

KRÁMSKÝ, David. *O povaze humanitních věd*. Liberec: Nakladatelství Bor, 2008. ISBN 978-80-86807-75-1.

KRATOCHVÍL, Zdeněk. *Výchova, zřejmost, vědomí*. Praha: Nakladatelství Herrmann a synové, 1995. ISBN 80-238-0473-1.

LÉVINAS, Emmanuel. *Etika a nekonečno*. Praha: OIKOYMENH, 1994. ISBN 80-85241-67-6.

LÉVINAS, Emmanuel. *Totalita a nekonečno*. Praha: OIKOYMENH, 1997. ISBN 80-86005-20-8.

LUKNIČ, Arnold Steve. *Etika v činnosti policajta*. Bratislava: APZ SR, 1999. ISBN 80-8054-114-0.

MARCEL, Gabriel. *Přítomnost a nesmrtelnost*. Praha: Mladá fronta, 1998. ISBN 80-204-0701-4.

MLÁDKOVÁ, Ludmila, JEDINÁK, Petr a kol. *Management*. Plzeň: Nakladatelství a vydavatelství Aleš Čeněk, 2009. ISBN 978-80-7380-230-1.

MUNZAROVÁ, Marta. *Úvod do studia lékařské etiky a bioetiky*. Brno: MU, 1995. ISBN 80-210-1057-6.

NESVADBA, Petr. *Filosofie a etika*. Plzeň: Nakladatelství a vydavatelství Aleš Čeněk, 2006. ISBN 80-86898-92-X.

NESVADBA, Petr. *Policejní etika*. Plzeň: Nakladatelství a vydavatelství Aleš Čeněk, 2009. ISBN 978-80-7380-195-3.

NESVADBA, Petr. Profesní morálka, nebo profesní etika? Pokus o problematizaci „samozřejmých“ pojmů. *Bezpečnostní teorie a praxe. Periodikum PA ČR v Praze*. 2012, zvláštní číslo, s. 455–462. ISBN 978-80-7251-390-1, ISSN 1801-8211.

PATOČKA, Jan. *Sókratés*. Praha: SPN, 1991. ISBN 80-04-25383-0.

PINZ, Jan. *Úvod do právního myšlení a státovědy*. Praha – Nymburk: O.P.S., 2006. ISBN 80-903773-0-0.

REMIŠOVÁ, Anna. *Etika a ekonomika*. Bratislava: Kalligram, 2011. ISBN 978-80-8101-402-4.

SOKOL, Jan. *Etika a život*. Praha: Vyšehrad, 2010. ISBN 978-80-7429-063-3.

SOKOL, Jan. *Filosofická antropologie*. Praha: Portál, 2002. ISBN 80-7178-627-6.

SOKOL, Jan. *Malá filosofie člověka*. Praha: UK PedF, 1994.

SOKOL, Jan, PINC, Zdeněk. *Antropologie a etika*. Praha: Triton, 2003. ISBN 80-7254-372-5.

THOMPSON, Mel. *Přehled etiky*. Praha: Portál, 2004. ISBN 80-7178-806-6.

(*PhDr. Petr Nesvadba, CSc.* působí na Katedře společenských věd Fakulty bezpečnostního managementu Policejní akademie ČR v Praze.)